

Proust Âlemi

Kibarlar Âleminin Komedyasını yazan Marcel Proust'un (1871-1922) kendi dünyası söz konusu burada: Proust Âlemi'nde "Kim Kimdir"i sergiliyor bu çalışma.

Proust'un hem yapıtlarını (Yaratıcı Benlik) hem de yaşamını (Toplumsal Benlik) birbiriyle yer yer kesişen, dolayısıyla birbirini bütünleyen "metinler" olarak gözlemledim, çözümledim, yorumladım bugüne dek. Şimdi de *Proust Âlemi*'nde Toplumsal Benliğin aile çevresini; okul arkadaşları ile öğretmenlerini; delikanlılık çağındaki yakın dostları ile aşklarını; Seçkinlerin Salonlarında tanıştığı kontesleri, kontları, düşesleri, dukleri, prensesleri, prensleri, diplomatları, edebiyatçıları, müzisyenleri, ressamaları; sonraki aşklarını; yaşam boyu süren astım ile başka rahatsızlıklarını tedavi etmeye çalışan hekimleri; yayıncıları, editörleri; yanında çalıştırdığı sekreterleri, hizmetkârları, taksi şoförlerini, vb. tek tek saptamaya, ilişki derecelerini belirlemeye, roman çevriminde yaratılmış karakterlerle olan bağlantılarını (benzerliklerini) belirgin kılmaya ya da en azından "sezdirmeye çalıştım". Böyle diyorum, çünkü *Kayıp Zamanın İzinde*, Proust'un yaşamına doğrudan, birebir gönderen, kesin "anahtarlar"ı olan bir yapıt değil. Proust'un, yazar arkadaşı Jacques de Lacretelle'e belirttiği gibi "bu kitabın [henüz birinci cilt söz konusu] kahramanlarının gerçek hayatta karşılıkları yok; daha doğrusu her bir kahramanın sekiz-on karşılığı var"¹. Dolayısıyla, *Proust Âlemi*, 2014'te yayımlanan *Otantik Snoplar: Marcel Proust'un Roman Karakterleri*'ni bütünleyecek bir çalışma olarak tasarlandı. Bir başka deyişle, Proust'un Toplumsal Benliğinin "yaşam serüveni"ni yansıtan *Proust Âlemi*, yine Proust'un Yaratıcı Benliğinin ortaya koyduğu *Kayıp Zamanın İzinde*'deki karakterleri tek tek inceleyen (ya da tanıtan) *Otantik Snoplar*'ın "ayrılmaz ve bütünleyici bir parçası".

Proust'un yaşamında "Kim Kimdir"i araştırırken, yukarıda da belirttiğim gibi, gerek aile bireylerinin, gerekse dostlarının kimlikle-

1 M. Proust, "İthaf" (20 Nisan 1918), *Edebiyat ve Sanat Yazıları*, s. 36.

rine ilişkin “ayırıcı özellikleri” saptamaya, en çok kimleri sevdiğini, kimlerden etkilendiğini, kimlerle yazıştığını (saymakla bitmeyecek mektuplar), kimleri kahramanları için model aldığını, kimlere karşı “kibarca” ya da “düelloya davet ederek” tepki gösterdiğini, tutkularının (aşklarının) süresini (geçiciliğini) belirtmeye özen gösterdim.

Bu amaçla da Proust’un bütün kitaplarını (ve John Ruskin çevirilerindeki önsözlerini), 21 cilt tutan yazışmalarının neredeyse büyük bir bölümünü, arkadaşlarının anılarını (Robert Dreyfus, René Peter, Fernand Gregh), hizmetkârı ve sırdaşı Céleste Albaret’in *Monsieur Proust* kitabını, büyük biyografi yazarlarının (André Maurois, George D. Painter, Ghislain de Diesbach, Jean-Yves Tadié, vb.) Proust monografilerini, Proust sözlüklerini (*Dictionnaire Marcel Proust*, *Dictionnaire amoureux de Marcel Proust*, *Autodictionnaire*), Roland Barthes’in “Proust ve Fotoğraf” Seminerini (*Romanın Hazırlanışı* 2’de), Proust’a değinen başlıca günlükleri (André Gide, Rahip Mugnier), büyük-küçük tanıtıcı Proust kitaplarını, Proust’un güzel sanatlara (resim, heykel) bağlılığını inceleyen kitapları (*Le Musée imaginaire de Marcel Proust*), müzik dünyasını (*Ruhların İletişimi: Proust ve Müzik*’te işledim), roman yaratma tekniğinin aşamalarını (*Marcel Proust ya da Bir Roman Yaratmak*’ta yorumladım), dünyanın çeşitli ülkelerinde alımlanışını gösteren başlıca araştırmaları (*Büyütücü Mercek*’te söz ettim), son olarak da 2022’de Proust’un ölümünün yüzüncü yılında hazırlanan geniş serginin bir kataloğu niteliğindeki büyük boy ortak kitabı (*Marcel Proust: la fabrique de l’œuvre*) ve Kaynakça’da yer verdiğim daha başka birçok kitabı yıllarca çalışma masamın çevresinden hiç ayırmadım: Hep elimin altındaydılar, bakışım hep sayfaları arasındaydı.

Proust birçok farklı çevrede (Paris’teki aristokratların Salonlarında, tatil yörelerindeki lüks otellerde, Paris’te seçkinlerin uğrak yeri olmuş randevuevlerinde, tiyatrolarda, konser salonlarında, bale gösterilerinde, vb.) kurduğu arkadaşlık ya da dostluklarda her ne kadar bazı tatsız, acılı anlar yaşamışsa da, dostlarına hep sadık kalmış:

Aile çevresinde anne tarafından Weil’ler (büyükanne, büyükbaba, büyükamca, dayı, yenge), Proust’lar (anne, baba ve erkek kardeş); lise yaşamında Daniel Halévy, Robert de Flers, Robert Dreyfus, Fernand Gregh, Jacques Bizet, Horace Finaly; sanat çevrelerinde müzisyen Reynaldo Hahn, ressam Madeleine Lemaire,

ressam Paul César Helleu, besteci Claude Achille Debussy, besteci Gabriel Fauré, oda müziği yöneticileri Gaston Poulet, Lucien Capet, vb.; monden çevrede Geneviève Straus, Robert de Montesquiou, Cheigné Kontesi, Kontes Greffulhe, Antoine Bibesco, Bertrand de Fénelon, vb.; gençlik döneminde tanıyıp tutkuyla bağlandığı ve art arda ölümleriyle kendisine acı yaşatan Willie Heath ile Edgar Aubert; edebiyat dünyasında Anatole France, André Gide, Jean Cocteau, Jacques Rivière, Oscar Wilde, Maurice Barrès, Paul Morand, Daudet'ler, vb.; tiyatro sahnesinde Sarah Bernhardt, Julia Bartet; yayın dünyasında özellikle Gaston Gallimard, Bernard Grasset; vb. Proust'un dünyasını besleyen, etkileyen, renklendiren, zenginleştiren, yaratım coşkusu kazandıran ama aynı zamanda da sarsan, üzen, acı veren kişilerden bazılarıydı bunlar. Ancak, Proust'un dostları arasında seçkin çevre entelektüelleri dışında başka insanlar da vardı: Sekreterleri (Nahmias, Hayward, Agostinelli, Rochat, vb.), hizmetkârları ile şoförleri (özellikle karı koca Albaret'ler)... İşte bütün bu "kişiler geçidi", bu "kişiler albümü" *Kayıp Zamanın İzinde*'deki karakterlerin modellerini sağlayacaktı Proust'a.

• • •

Proust'un yaşamının, entelektüel yazı dünyası olduğu kadar hastalık, sevgi ve tutku dünyası olduğunu da unutmamamız gerekir; öte yandan romanlarının gönül ilişkilerini yansıtan özdeyişler, çelişkili tutumlar, davranış kuralları ve ilkeleri içerdiğini de anımsamalıyız. Proust'un Toplumsal Benliği'nin kimi özellikleri, onun roman çevriminde işlediği gönül kırgınlıklarına da yansiyacaktır. Gerçek yaşamında dönem dönem peşine düştüğü tutku dolu ilişkilerin verdiği acılar *Kayıp Zamanın İzinde*'de de benzer eğilimi izler: Romanda Odette'e, Gilberte'e, Albertine'e, Rachel'e, Morel'e ve başkalarına duyulan aşklar, aslında acı çektiren, kendilerine tamamiyle "sahip olunamadığı" için de zamanın akışıyla birlikte silinip gidecek tutkulardır. Okurlar sözlüğün maddeleri arasında dolaşırken Proust'un da daha ilk gençlik döneminden itibaren benzer durumları yaşadığını gözlemleyeceklerdir. Bu dalgalanmaların temel nedeniyse, aşk, sevgi, tutku ya da dostluğun zaman ve mekâna göre değişim geçirebilen Benliğe (Ben'e) bağlı olmasıdır. Aslında, Proust'un gerek yaşamında, gerekse romanlarında, aşk, sevgi, tutku

ya da dostluk, temelde Benlik ile zaman ve mekân arasındaki karşılıklı ilişkilerde kendini gösterir. Ayrıca, Proust'a göre, aşk ve arzu da yalnızca mutluluktan, olağanüstü güzellikten, zarafetten değil aynı zamanda doyumsuzluktan, hoşnutsuzluktan doğar. Daha da açarak söylersek, Proust'un gerek yaşamında (araştırmamız bunu gösterdi bize), gerekse yapıtlarında (incelememiz bunu ortaya çıkardı) aşk daha çok "beklenti"den (bir öpücüğü beklemek, bir randevu alabilmenin peşine düşmek, vb.), çeşitli engellerden, sevilen kişinin kusurlu görülen yanlarından, yalanlarından, aldatmalarından ya da yüzünün bir sanat yapıtındaki portreyi andırmasından doğar: Bunlar aşkın giderek açığa çıkmasını sağlayacak en çarpıcı özelliklerdir. Dolayısıyla Proust'un aşk-sevgi-dostluk felsefesinin özünde bir bakıma "kötümserlik" yattığı söylenebilir. Gerçekten de, özellikle romanlarında, aldatmalar, kıskançlık, suçluluk, sapkınlık ve acımasızlık bu felsefenin özüymüş gibi görünür.

Proust'a göre, yalnızca Anne'nin gösterdiği sevgi "saf, yarar götürmez ve değişim geçirmez"dir. (Yeri gelmişken belirtelim: Proust'un Anne tutkusu, sonraki yıllarda eleştirmen Roland Barthes'ın Anne sevgisine de yol gösterecektir âdeta.)

• • •

Proust Âlemi'nde, aile çevresinin bireyleri ile Marcel Proust'un tanıştığı, yakın dostluk kurduğu, sık sık yazıştığı kişilerin önde gelenleri yer alıyor yalnızca: Bir başka deyişle, yüz yüze geldiği ya da yazıştığı, kendisi açısından şu ya da bu özellikleriyle önemli, üzerinde iz bırakmış kişiler bunlar. Ancak üç kişiyi, "yüz yüze gelmiş olma" ya da "yazışıyor olma" kuralının dışında tutmak zorunda hissettim kendimi: Biri John Ruskin'di (1819-1900), öbürü Fortuny y Madrazo (1871-1949), üçüncüsü ise André Maurois (1885-1967). Üçünün de Proust'un yaşadığı yıllara denk gelecek yaşam süreleri vardı, ama kaynaklarda, karşılaştıklarına, yazıştıklarına ilişkin bir bilgiye ben rastlamadım.

Ne var ki, Ruskin Proust'un gençlik döneminin sanat tarihi alanındaki büyük tutkusuydu: Onun iki yapıtını Fransızcaya çevirdi, önsözler yazdı. Ruskin çevirileri Proust ailesinin ve genç Marcel'in yakınlarının da bir uğraşı haline gelmişti. Bu nedenle Ruskin'e kitapta yer vermezlik edemedim.

Fortuny'ye gelince dönemin moda dünyasını giysileri ve çizimleriyle derinden etkilemiş bir sanatçıydı (özellikle de moda tasarımcı-sıydı) ve Proust onun giyim sanatıyla yakından ilgilenmiş, hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için Maria de Madrazo (Fortuny'nin dayısının karısı) ile yazışmış, edindiği bilgileri de romanında uygulamıştı (Albertine'in giysilerinin betimlenişi bu açıdan önemlidir). Dolayısıyla Fortuny de kaçınılmaz olarak sözlükte yer aldı.

André Maurois'ya gelince, o da aynı dönemin romancısı. Kaynaklarda Proust'la dostluk kurduğu ya da yazıştığına ilişkin bir bilgiye ulaşamadım, ancak Maurois, Proust'un yakından tanıdığı Mme Pouquet'nin kızıyla (Simone de Caillavet) ikinci evliliğini yapıyor, dolayısıyla Proust'un dünyasına çok yakın biri (hemen belirteyim: Proust'un hem Mme Pouquet'ye hem de sonradan kızına âşık olduğunu da biliyoruz). Ayrıca Robert Proust'un kızı Suzy Mante-Proust'un (1903-1986) yıllar sonra amcası Proust'un arşivini Maurois'ya açtığı ve onun da ilk entelektüel Proust biyografisini (*À la recherche de Marcel Proust*) yazdığı gerçeği beni André Maurois'ya da sözlükte yer vermeye yöneltti².

• • •

Sözlükte adı madde başı olan kişiler Fransızsa (doğal olarak çoğunlukta), uyrukları belirtilmemiş, girişte meslekleri ya da ilgi alanları, Proust'la bağlantıları verilmiştir. Yalnızca farklı ülkelerden kişilerin (az sayıdalar) uyrukları yazılmış ve yine girişte meslekleri vurgulanmış, Proust'la ilişki dereceleri gösterilmiştir. Her madde içinde adı geçen kişiler eğer madde başı yapılmışlarsa, bu durum kişinin soyadı önüne konan yıldız işaretiyle (*) belirtilmiştir.

Kayıp Zamanın İzinde'den yapılmış alıntılarda önce romanın adı yazılmış, ardından da Delta dizisinin (2 cilt) hangi cildinden ve hangi sayfasından alındığı belirtilmiştir.

Bu arada bazı kişilerin fiziksel özellikleri, tavırları, giysileri de önem taşıyorsa ve bu durum romanlardaki karakterlere de yansıtıl-

2 Charles Baudelaire, 1867'de Proust doğmadan dört yıl önce ölmüştü. Bu nedenle zaten doğal olarak sözlükte yer alamazdı. Ama okurların dikkatine sunmak amacıyla buraya not olarak düşmek istedim: Proust, Baudelaire'in şiirlerini ezbere bilirdi. Bütün yapıtlarında onun dizelerine yer vermişti: Bu konuda bkz. M. Rifat, "Proust'un Yapıtlarında Baudelaire'in Dizeleri Dolaşıyor", *Büyütücü Mercek*, s. 53-74.

mışsa, o kişilerin siyah-beyaz fotoğraflarına da (özelliğle Nadar'ın fotoğrafları) yer verme gereği duyulmuştur.

• • •

Marcel Proust'un yaşamının ayrılmaz parçalarını (fragmanlarını) birer "metin" olarak okumak ve roman çevrimindeki karakterlerin olası kaynaklarını (modellerini) daha yakından tanımak isteyen Proust tutkunlarına sesleniyor özellikle bu kitap...

Mehmet Rifat
Beylerbeyi, Eylül 2023.